

'Oud-Bussem' wist zich als modelboerderij merkwaardig lang te handhaven

Modelmelk bleef een economisch moeilijk product

Onder extreem hygiënische omstandigheden werd in het begin van de twintigste eeuw op diverse modelboerderijen melk geproduceerd. 'De Vaan' bij Rotterdam en 'Huis ter Aa' bij Doornwerth kwamen in Veeteelt al eens aan bod. Nergens was de investering zo royaal als bij hofstede 'Oud-Bussem'. Prentbriefkaarten en stereokaarten geven een beeld van decennialang volharding.

tekst **Reimer Strikwerda** en **Hans Miltenburg**

Aan geld, aan relaties en vooral ook aan ambitie en goede bedoelingen ontbrak het de veelbelovende student Joannes van Woensel Kooy zeker niet. Wat was de reden dat hij met zijn vrouw in 1902 het ongeveer 180 hectare omvatende landgoed Oud-Bussem aankocht? Helemaal duidelijk is het nooit geworden. Door de aanleg van de spoorlijn en nieuwe wegen was het Gooi aantrekkelijk geworden voor de bouw van nieuwe villa's, maar de pas 24-jarige, veelbelovende econoom had ook het idealistische plan om op het landgoed een modelboerderij te bouwen. Hij was geraakt door een uitbraak van tyfus in Utrecht – veroorzaakt door het drinken van besmette melk – die vele slachtoffers eiste. Van

Woensel Kooy hield er kennelijk rekening mee dat winsten van de bouwgrond nodig zouden zijn om de verliezen van de modelmelkerij op te vangen – hij investeerde anderhalf miljoen gulden. De jonge ondernemer pakte de zaken voortvarend aan. Als directeur benoemde hij Floris Vos, stammend uit een Utrechts artsengeslacht, die intussen ervaring op diverse terreinen had. Voor de bouw van de nieuwe boerderij werd een van de toparchitecten van die dagen, Karel de Bazel, aangetrokken. Hij had weliswaar geen ervaring met het ontwerpen van boerderijen, maar in die leemte werd ruimschoots voorzien door het inschakelen van deskundigen op hun eigen gebied. Dirk Frederik van Esveld was leraar

aan de toenmalige Rijksveeartsenijschool in Utrecht en als lid van de Gezondheidsraad verdiepte hij zich in de kwaliteit van drinkmelk. Lambertus Schey was de gezaghebbende zuivelconsulent in Noord-Holland en Cornelis Koning was scheikundige en bacterioloog met een eigen laboratorium. Maar ook de 'eigen' Naardense dierenarts Bernardus Busing werd vanaf de start betrokken bij de plannen. Die werden al na een jaar wreed verstoord toen enkele dagen nadat de eerste steen voor de boerderij was gelegd Joannes van Woensel Kooy als gevolg van een tbc-aanval plotseling overleed. Zijn weduwe, Davida Wilhelmina Hacke, nam de zaken voor een deel over, maar vooral

Floris Vos
(1871-1943)

'Oud-Bussem' rond 1906, enkele jaren nadat de bouw was voltooid

Floris Vos moest zich laten gelden als manager van het nieuwe bedrijf, dat voor die dagen gigantische afmetingen kende.

Niet alles functioneerde ideaal

Architect De Bazel leverde een schitterend gebouw af: een U-vormige boerderij onder een imponerend rieten dak, met daarnaast nog een aparte stal. Er was plaats voor bijna tweehonderd koeien, die royaal waren gehuisvest in de Hollandse stal met een ruim, betegeld middenpad, waar vanaf de betonnen zolders het voer werd gedeponerd. De koeien aten en dronken uit betonnen bakken, die gemakkelijk schoongemaakt konden worden.

Een deel van het opzienbarende ondergrondse mestcircuit

Achter de koeien bevond zich een mestgoot, door de architect ingebouwd in een ingenieus systeem van afvoer. De vaste mest werd naar het laagste gedeelte van de mestgoot geschoven. Daar zat een gat waardoor de mest in een gereedstaande kiepkar viel. Onder alle vijf stallen was een tunnelsysteem, waar de kiepkarren door een paard over rails naar een mestput moesten worden gereden. Al snel bleek dat de mestput te klein was, zodat er ook in de winter mest over het land moest worden uitgereden. Nog meer bleek men zich verkeken te hebben op de productie van gier. Ook hier was een mooi systeem bedacht: via een buizensysteem ging de vloeibare mest van de hooggelegen boerderij naar

Luchtfoto uit 1928 van het gebouwencomplex van Oud-Bussem, met helemaal rechts op de foto de oude (in 1974 afgebrande) boerderij

een opvangtank. Maar ook het spelwater van de stal en vooral het regenwater van het rieten dak kwam in de leiding terecht.

Het waren problemen waarmee Floris Vos werd geconfronteerd in de eerste jaren. Maar er was meer: de flamboyante bedrijfsdirecteur kon nauwelijks door één deur met de weduwe van Van Woensel Kooy, zodat in 1907 al werd besloten het faillissement van het bedrijf aan te vragen verder te gaan als nieuwe vennootschap, waarin een invloedrijk man als hoogleraar Hector Treub een belangrijke rol als adviseur kreeg. Gezamenlijk trok men ten strijde tegen de melkvervalsing – aangelengd met water uit sloten, waarin ook de uitwerpselen van de burens werden gedeponerd – en tegen de onhygiënische omstandigheden, waaronder de melk in de donkere potstallen werd geproduceerd.

Floris Vos was een man die graag tekeering tegen misstanden. Hij vocht voor de rechten van de erfgoeiers, hij bestormde (letterlijk) de tollens op de rijkswegen en hij werd met voorkeurstemmen in de Tweede Kamer gekozen. 'Een man van allure, een hereboer, die reed in een exclusieve Bugatti', zo schief men ooit over Vos, die werd gekarakteriseerd als 'een Nederlander in de beste zin van het woord, die men nu eenmaal moet nemen zoals hij is'.

Geen gezang tijdens het melken

Centraal op Oud-Bussem stond uiteraard het melken van de koeien, die regelmatig werden geschoren, terwijl de opgebonden staarten iedere dag werden gewassen. De tientallen melkers – voor het grootste deel ongehuwde jonge mannen,

Het betegelde middenpad, waarop na het melken het voer voor de koeien werd gestort

Het vullen van de gekoelde melk in de melklessen in het zuivelhuis

Regelmatig werden de koeien door de dierenartsen onderzocht

De melkwagens waren bekende verschijningen in het Gooi

Het handmelken in de wei tijdens de crisisjaren dertig

die intern waren ondergebracht – hadden een eigen uniform: een blauwe broek met witte bies, een wit jasje voor gebruik tijdens het melken en een blauw kielkje voor het overige werk. De melkers spraken van ‘een mooie show’, want hun voorschriften logen er niet om. Het ging dan om praktische zaken als ‘Het is verboden de handen op eenige andere wijze te bevochtigen dan met melk’ en ‘De handen worden voor en na het melken van iedere koe gewassen’, maar ook om subtieler zaken als ‘Praten, zingen of het maken van hinderlijke geluiden is tijdens het melken streng verboden’.

Stonden de koeien op stal, dan werden de melkimmers in de aangrenzende melklokale geleegd. De melk werd bacteriologisch zeer frequent onderzocht en een verdachte koe werd direct in de ziekenstal geplaatst. Daar werd ze gemolken door een aparte melker, die op alle manieren op afstand van het andere personeel werd gehouden. Zijn loon werd zelfs speciaal bij hem thuis afgeleverd. Ook wanneer de koeien in de wei liepen, werd er gezorgd dat de melk zo snel mogelijk in een beschermde omgeving kwam. De na enige tijd bekende witte melkkrattetjes van Oud-Bussem zorgden voor een constant vervoer naar het zuivelhuis naast de modelboerderij, waar de melk werd gekoeld naar een temperatuur van 10 graden Celsius.

Het zuivelhuis vormde het door een noodstroomvoorziening veiliggestelde zenuwcentrum van de onderneming. Daar werden de flessen gevuld en met een loden dop afgesloten, waarna de melk op transport ging, voor een deel met paard en wagen en voor een ander, veel groter deel vanaf het nieuwe treinstation Bussum-Naarden. In heel de omgeving had Oud-Bussem filialen: Amsterdam, Amersfoort, Haarlem, Hilversum,

Laren, Utrecht, Zaandam, Zeist en enige tijd zelfs in Rotterdam.

De bedrijfsopzet van Oud-Bussem was gebaseerd op een gedegen melkproductie, die een zeer omvangrijk personeelsbestand vereiste. De prijs van de modelmelk – tegenhanger van de door pasteurisatie nogal aangetaste melk – was daardoor hoog, zodat het klantenbestand betrekkelijk klein bleef. De enige mogelijkheid om het financiële tekort min of meer in de hand te houden, bleek inderdaad de geregelde verkoop van bouwpercelen op Oud-Bussem. De consequentie was wel dat er steeds minder weidegrond beschikbaar kwam en de koeien almaar verder van de stal moesten worden gemolken.

Floris Vos op een zijspoor

Toen de crisis van de jaren dertig zich aankondigde, kwam de financiële onderbouwing van Oud-Bussem serieus in gevaar. Steeds werd duidelijker dat Floris Vos meer een man was van mooie verhalen dan van economisch ondernemen.

Hij was in 1930 getrouwd met Nettie de Jongh, de weduwe van Klaas Tjebbes, een toonaangevende Zeeuwse zaadkweker, die na een carrière bij onder andere Van der Have, was gaan rentenieren op landgoed Oud-Bussem. Vos was bezig met zijn politieke carrière in Den Haag en hij leek steeds minder oog te hebben voor Oud-Bussem. Het was duidelijk: de prijs van bouwgrond daalde en de modelmelk werd voor steeds minder mensen betaalbaar. Dus moest er worden gekrompen. Het aantal koeien viel terug van zo’n 200 naar 45 en het personeelsbestand bestond uit ‘nog’ maar 25 man.

Het was tijd voor harde beslissingen op Oud-Bussem, dat was duidelijk. Floris Vos werd ontslagen als directeur, zijn vrouw volgde hem op. De commissarissen vonden Gerrit Jan Blijdenstijn, telg van het beroemde Twentse bankiersgeslacht, bereid een flinke financiële injectie te plegen in het noodlijdende bedrijf, dat maar ternauwernood van de ondergang gered kon worden. Trouwens, het merendeel van de vergelijkbare model-

Oud-Bussem heeft een nieuwe bestemming gekregen en de oude charme behouden

Fokkerijproef door beroemde onderzoekers op Oud-Bussem

Het mag merkwaardig heten dat de koeien op Oud-Bussem ondanks alle weelde van het bedrijf nooit in het stamboek zijn ingeschreven. Ook werd er niet gestreefd naar een ‘gesloten’ bedrijfsvoering. Er was altijd wel een jonge stier aanwezig, maar de kalveren werden niet aangehouden. Op de markt werden telkens weer nieuwe melkkoeien aangekocht, die na een royale quarantaineperiode – waarin veel tbc-besmette dieren afvielen – in de modelstal werden geplaatst.

De grote melkveestapel was wel aantrekkelijk voor onderzoek. Zo deden de in Nederland ietwat verguisde geneticus Arend Hagedoorn en de etholoog (en latere Nobelprijswinnaar) Niko Tinbergen een proef, waarbij werd onderzocht of er een verband bestond tussen de fijnheid en inplanting van de staart en het productievermogen van de koe. In de keuringsrapporten van beide stamboeken werd aan de staart een flink gewicht toegekend.

Het zal zeker Hagedoorn goed hebben gedaan dat uit het onderzoek nauwelijks positieve verbanden waren te bespeuren – hij pleitte toen al voor meer aandacht voor productiegegevens en fundamenteel onderzoek op genetische basis.

Verband tussen staarten en melkproductie?

melkerijen in Nederland had intussen de poorten al gesloten.

Nettie Vos-de Jongh besloot het aantal koeien te verdubbelen en het aantal personeelsleden te halveren en ze benoemde haar zoon Martijn Tjebbes als bedrijfsleider. Daarbij kreeg hij de onvoorwaardelijke steun van de befaamde werkers van het bedrijf, mannen als Jan Buwalda en de gebroeders Kooi – ze waren niet weg te denken uit de bewogen historie van deze modelmelkerij, die op het punt stond een ‘normaal’ boerenbedrijf te worden. Hoewel, de nieuwe directrice nam nog diverse initiatieven, zoals de productie van smeerkaas en zuigelingenvoedsel.

Het specialistische karakter van het bedrijf kwam rond de Tweede Wereldoor-

log steeds meer op de achtergrond. De nieuwe ontwikkelingen van pasteurisatie van drinkmelk betekenden op termijn het definitieve eind van de rauwe modelmelk. Er viel eenvoudig niet mee te concurreren. Er werden nog verschillende mogelijkheden onderzocht, zoals de productie van kaas.

Het bleken oplossingen voor de korte termijn, want de melkveehouderij op Oud-Bussem was door de slechte verkaveling nauwelijks rendabel.

Nieuwe toekomst Oud-Bussem

‘Een grote boerderij is in deze omgeving niet meer te exploiteren. En zeker een modelboerderij niet, want aan modelmelk bestaat geen dringende behoefte meer. Is zelfs niet meer geoorloofd. We

hebben steeds meer land moeten bijhuren, tot op 12 km afstand’, zo vertelde Nettie Vos aan de Gooi- en Eemlander, toen op de laatste februari- en de eerste maartdag van 1956 het boelgoed op de indrukwekkende hoeve werd gehouden. De verkoop van zo’n 140 stuks rundvee en een keur aan werktuigen kostte twee dagen.

‘Het gaat hier beslist niet om een failliete boedel’, hield de kranige directrice, die overigens steeds slechter kon zien, de krantenmensen voor. ‘In een van de nevengebouwen, de oude boerderij hiernaast, zal een pachtboer het bedrijf blijven voeren.’ Ze doelde op de broers Herman en Gerard van Eijden, die er inderdaad nog boerden, tot in 1974 het historische pand voor het grootste deel in vlammen opging. Hun boerencarrière vervolgden de broers in Swifterbant en Kuinre.

En de modelboerderij? Even diende die als opslagplaats, maar al na enkele jaren dreigde het prachtige pand te verpauperen: de plukken riet hingen uit het machtige dak en de luiken dreigden uit hun hengsels te vallen. Gelukkig kwam in 1971 de oplossing: uitgeverij Streng-holt (vooral groot op het gebied van muziek) groeide in Amsterdam uit de behuizing en na een miljoenenvergende opknopbeurt werd Oud-Bussem in oude glorie weer bewoond. De beroemde schepping van Karel de Bazel is een rijksmonument – nog altijd een juweel in het Gooi, een indrukwekkend pand met een bewogen verleden. |